

I. LIMBAJ ȘI ADEVĂR

1. Probleme și particularități ale unei reconstrucții moderne în științele umane

Departate de a se constitui sub impactul modei, al căutării unor forme facile de modernizare, înscrierea unei discuții despre problematica logico-metodologică și, în genere, filosofică, sub genericul „limbaj și adevăr”, își află o efectivă motivație în noul stil al științei și al cugetării umane, marcate profund de întâlnirea fericită dintre concepția activistă, de sorginte kantiană, despre gândire, și conceperea modernă semiotică a limbajului. Prin aceasta gândirea este angajată și dincolo de forma universalității abstracte (ca inteligibilitate, intelect), sporindu-și funcționalitatea prin contextualizare în sisteme semantice riguros delimitate (ale științelor exacte, mai ales), iar limba dobândește o nouă demnitate prin conjugarea funcției de mijloc de comunicare cu aceea de participare

la configurarea planului ideatic (și valoric, în genere).

De fapt, sintagma limbă și gândire a devenit definitorie pentru un comportament cultural modern, pentru însuși procesul de fundamentare a lingvisticii, logicii și domeniilor de bază ale filosofiei. Căci restructurarea acestora după forme ale universalității (sensul și valoarea, îndeosebi) produce o diferențiere *sui-generis* prin integrare: valoarea lor se afirmă ca atare numai în coordonatele a ceea ce solidarizează într-o modelare semnificativă cunoașterea, acțiunea și creația umană.

Nu poate să nu fie observată, în acest context, complementaritatea ideilor lui Kant și Frege, primul accentuând asupra „intelectului pur” (legislator în „țara adevărului”), celălalt, asupra „năzuinței spre adevăr”, cea care „ne îndeamnă totdeauna să pătrundem de la sens la semnificație” (68, p. 62).

Într-adevăr, atât intelectul (gândirea abstractă), cât și semnificația (unui semn, unei expresii, unui cuvânt ș.a.) trimit la adevăr, rămân forme de intrare în prezență (în cunoaștere, în comunicare) a valorii de adevăr. Poate tocmai de aceea, o accentuare a deosebirii dintre „revoluția modului de gândire” (formula lui Kant pentru expresia ideii rolului activ al gândirii) și ceea ce s-a numit lingvistic turn (cotitura lingvistică; analiza limbajului, considerată chiar singura menire a filosofiei), precum și, într-un alt plan, a discontinuității dintre ceea ce s-a numit modern și postmodern, ar fi întru totul păgubi-toare. Căci la originile a ceea ce constituie semnul postmodernismului (pluralitatea și refuzul raționalității în sensul clasic) se află

gândirea lui Kant. Deci, la început a fost... Kant! Dar în ce fel?

De fapt, Kant deschidea o nouă epocă într-un sens mult mai larg, de mutație în structura culturii moderne. În acest sens, reluând „evenimentul epocal” al *Criticiei*, Gadamer scria: „Nu e deloc o idee fantezistă de a caracteriza data apariției *Criticiei rațiunii pure* printr-un cuvânt cu care Goethe, cu prilejul canonadei de la Valmy, unde armata Revoluției franceze s-a dovedit invincibilă, marca evenimentul: «De aici și de azi se deschide o nouă epocă în istoria lumii»” (72t, p. 15).

2. Pluralizarea Rațiunii. Continuitatea dintre modern și postmodern în înțelegerea umanului și a creației umane

Una dintre particularitățile gândirii moderne (secolele al XVII-lea al XVIII-lea, îndeosebi) a constituit-o orientarea spre elaborarea unei noi metode, legată structural de disponibilitățile subiectului cunoașterii și eliberată de „principiul autorității”. Se recunoștea doar o singură autoritate – ratio, intelectul, *Rațiunea* – iată câteva dintre denumirile noului principiu, care constituia, implicit, o afirmare a valorii omului și a capacității sale (cognitive, îndeosebi, pentru moderni știința și cunoașterea având întâietate asupra acțiunii).

Edificator în acest sens este programul lui René Descartes, schițat lapidar chiar prin titlul celebrului *Discours de la méthode, pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences* (1637), un fel de manifest teoretico-metodologic prin care se afirmă

(mai hotărât decât la Bacon și la Leonardo da Vinci, G. Galilei) conștiința critică-metodologică modernă.

Așa cum s-a observat, „poziția carteziană este într-un sens dublu singulară: mai întâi pe planul metafizic, prin teza creației de adevăruri eterne... apoi în fizica însăși, unde «matematismul universal» ia o semnificație pe care numai Descartes a susținut-o. Aceasta subliniază distanța dintre fizica matematică a lui Galilei și ceea ce s-a putut desemna ca «fizica metafizică» a lui Descartes” (64a, p. 80).

Prin *Discurs*-ul său (ca și prin întreaga operă), Descartes este, în primul rând, fondatorul a ceea ce s-a numit „știința modernă”, mai exact „spiritul științific modern”, implicit conștiința de sine a acestui spirit.

Adevărata metodă (și conștiința metodologică) se află însă în *Critica rațiunii pure* (1781) a lui Immanuel Kant, pentru care metoda nu mai reprezintă un simplu procedeu „de a conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe”. Căci nu mai este vorba de „o critică a cărților și a sistemelor, ci a capacității rațiunii în genere, cu privire la toate cunoașterile la care poate năzui independent de experiență”, ceea ce presupune distincția dintre *a priori* (universalitatea și necesitatea cunoștinței independent de experiența sensibilă) și transcendental.

„Numesc transcendentală orice cunoaștere care se ocupă în genere nu de obiect, ci de modul nostru de cunoaștere a obiectelor, întrucât acesta este posibil a priori. Un sistem de astfel de concepte s-ar numi filosofie transcendentală” (113, p. 13, 59).

Dezvoltând în mod sistematic tema „condițiilor posibilității” cunoașterii și a logicii înseși prin *transcendental*, Kant propune (prin ceea ce s-a numit „răsturnarea copernicană”, „revoluția modului de gândire”, adică înțelegerea autoactivității gândirii în cunoaștere, a creativității gândirii umane) și forma universalității transcendentalului: *transcendentalitate*. Este forma însăși a „condiției posibilității” cunoașterii și a logicii, ca o primă (istoricește) concepere a subiectivității prin capacitatea de autoraportare. Căci aceasta nu înseamnă că „filosofia transcendentală kantiană ar fi unica formă a gândirii transcendente” (176, p. 78).

Din asocierea transcendentalității cu autoraportarea (Selbstbezüglichkeit) se poate proiecta o întreită determinare a transcendentalității: „unitatea sintetică a conștiinței de sine” (forma kantiană a transcendentalității); limbajul (ca dimensiune care, întrucât se raportează la ea însăși, constituie și instanța pentru „cunoașterea obiectelor”); determinarea metodologică, „structura logică a argumentării” (176, p. 108, 109). De aici și ideea autoraportării ca structură a argumentului transcendental; dincolo de Kant: *argumentul transcendental* „ocupă în modalitatea autoraportării poziția intermediară între domeniul facticității și principii” (40, p. 23, 25, 26).

În alți termeni, autoraportarea este constitutivă teoriei kantiene a argumentării. Se ajunge, pe aceste temeuri, la ideea unității logicii, limbii și teoriei, unitate posibilă numai într-o înaltă conștiință metodologică. Aceasta necesită însă: „critica cunoașterii” (teoria cunoașterii ca teorie); „critica științei” (teoria cunoașterii științifice ca teorie specială – epistemologie); filosofia (ca teorie

a teoriilor, mai exact, a fundamentelor și fundamentării teoriilor).

Cunoașterea teoretică (științifică, filozofică, logică) implică participarea subiectivității (ca subiectualitate, adică, în forma universalității – transcendentalitate), care impune „cunoașterea cunoașterii” sub forma unei conștiințe metodologice. Pozitivitatea demersului teoretico-științific trimite astfel la condițiile teoretice, la valoarea teoretică luată ca teoreticitate (înțelegibilitate, raționalitate, valabilitate), ale cărei descrieri (fenomenologic), explicitare și interpretare nu pot fi realizate fără filosofie.

Autoraportarea devine semnificativă însă nu numai pentru „structura argumentului transcendental”, ci și pentru o dispunere a gândirii dincolo de panaceul unei ratio unice și unifuncționale.

Este distincția intelect (*Verstand*) rațiune (*Vernunft*), în cadrul noii „logici transcendente” (adică logica întemeiată gnoseologic), între partea care „expune elementele cunoaștinței pure ale intelectului și principiile fără de care un obiect nu poate fi gândit” (parte ce constituie „Analitica transcendentală” și, totodată, o „logică a adevărului”) și „o a doua parte a logicii transcendente”, anume „dialectica transcendentală”, care este „o critică a intelectului și a rațiunii cu privire la folosirea ei hiperfizică, pentru a descoperi falsa aparență a pretențiilor ei neîntemeiate și pentru a reduce ambițiile ei... la simpla funcție de a judeca intelectul pur și de a-l preveni contra iluziilor sofistice” (113, p. 99).

Semnificația acestor dezvoltări teoretice este cu adevărat epocală. Căci „distincția dintre intelect și rațiune, mai precis «rațiu-

nea pură», chiar dacă apare uneori în logica medievală, a fost tratată ca atare și aplicată în mod consecvent numai de către Immanuel Kant... Ceea ce interesează în acest context este diferențierea acestor facultăți ale gândirii în funcție de domeniul lor de referință: subzistența, existența și ființa, și rolul, în acest context, al relațiilor și, respectiv, formelor prejudicative” (219a, p. 180). Fără îndoială, „teoria formelor prejudicative”, „ca teorie generală a ființei”, face „legătura cu existența, respectiv cu domeniul sensibilității” (219a, p. 183).

Dar ceea ce anunță o adevărată mutație modernă a Rațiunii, anume pluralizarea ei, se leagă de distincția kantiană între „*rațiunea pură teoretică*” și „*rațiunea pură practică*” – două întrebări, și nu două rațiuni, și, mai ales, nu întrebări ale unei *ratio* universale, ci ale formei înseși a universalității rațiunii: „*rațiunea pură*”. Kant pleda pentru „o cunoaștere din rațiunea pură”, pentru „filosofia rațiunii pure”: aceasta „este sau o propedeutică (un exercițiu preliminar), care studiază facultatea rațiunii sub raportul oricărei cunoașteri pure a priori, și se numește critică, sau, în al doilea rând, sistemul rațiunii pure (știință), întreaga (atât cea adevărată, cât și cea aparentă) cunoaștere filosofică din rațiune pură în înlănțuire sistematică, și se numește metafizică” (113, p. 623).

Aceasta din urmă se divide „în metafizica folosirii speculative și metafizica folosirii practice a rațiunii pure și este, deci, sau *metafizică a naturii*, sau *metafizică a moravurilor*. Cea dintâi conține toate principiile pure ale rațiunii din simple concepte (prin urmare, cu excluderea matematicii) privind cunoaș-

terea teoretică a lucrurilor; cea de-a doua, principiile care determină a priori și fac necesar ceea ce facem sau ceea ce neglijăm să facem. Moralitatea este însă singura legalitate a acțiunilor care poate fi derivată complet a priori din principii". De aceea, „metafizica moravurilor este propriu-zis morala pură, în care nu se pune la bază o ontologie (o condiție empirică)” (113, p. 623-624).

Discutând despre „idealul binelui suveran”, Kant se întreba dacă în folosirea practică se găsește și rațiune pură, și, vorbind despre scopurile supreme ale rațiunii pure, preciza: „Tot interesul rațiunii mele (atât cel speculativ, cât și cel practic) e cuprins în următoarele trei întrebări: 1. ce pot ști? 2. ce trebuie să fac? 3. ce-mi este îngăduit să sper?” (113, p. 601). În alt context, el adăuga la aceste trei întrebări o a patra: „ce este omul?”, cu sublinierea că aceste patru întrebări constituie planul pentru o „tratate a câmpului filosofiei pure” (113c, p. 25).

Prin toate acestea, îndeosebi însă prin pluralizarea Rațiunii (sub aspect funcțional, al fundării domeniilor teoretice, nu structural ca atare), Kant declanșa prima critică de fond (dincolo de ceea ce propuseseră Pascal, Rousseau, Hamann ș.a.) a modernității și deschidea calea unei abordări a raționalului (adică „rațiunea pură” din „folosirea speculativă” și „folosirea practică”) ca raționalitate, consacrand: a) ceea ce adusesse gândirea modernă (prin empirism – Hume, dar și prin raționalism – Descartes, Hobbes, Leibniz) ca *forma pozitivă* a raționalității, de fapt raționalitatea științifică; b) ceea ce propunea criticismul însuși, sub triada „întrebărilor”,

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	5
I. LIMBAJ ȘI ADEVĂR	9
1. Probleme și particularități ale unei reconstrucții moderne în științele umane ..	9
2. Pluralizarea Rațiunii. Continuitatea dintre modern și postmodern în înțelegerea umanului și a creației umane ...	11
2. <i>Hermeneutică versus scientism</i> și disputele anilor '60. Hermeneutică și dialectică în regândirea modernității	22
3. Raționalitatea științifică și alte tipuri de raționalitate. Dincolo de raționalism și scientism	26
4. Conceptul modern de știință și științele umane. În căutarea rațiunii și a noilor forme de științificitate	37
II. ADEVĂR ȘI METODĂ.....	49
Conceptul de adevăr în orizontul pluralismului logic și metodologic	49

1. Limbaj și sens în perspectiva logicii moderne. Pluralismul logic și alte forme de pluralism.....	51
2. Sens și comprehensiune. Semantică și hermeneutică	62
3. De la exegeză la interpretare și comprehensiune.	76
Concepte de bază ale hermeneuticii	76
4. Forme istorice și tipuri de hermeneutică.....	84
Unitatea demersului și pluralitatea modelărilor	84
 III. METODĂ ȘI CONȘTIINȚĂ ISTORICĂ... 137	
1. Adevăr și comprehensiune. Hermeneutică și dialectică.....	137
2. Comprehensiune și „experiență hermeneutică”. Istorie și tradiție: „istoria activă” (<i>Wirkungsgeschichte</i>). Hermeneutică și istorism	146
3. Opera ca „lume” în „diferența ontologică”. Probleme ale hermeneuticii și ontologiei operei de artă.....	153
 ÎNCHEIERE. Adevăr și conștiință istorică.....	175
 BIBLIOGRAFIE.....	201
 ANEXE.....	235